

Оригінал, без дозволу автора не цитувати!

Андрій Гурдуз,
кандидат філологічних наук,
Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського,
Україна

ПІД ЗНАКОМ Ф. ШИЛЛЕРА: ДОЛЯ ОДНІЄЇ УКРАЇНСЬКОЇ ДРАМИ

У статті вперше компаративно висвітлюються п'єси М. Кропивницького “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” і Ф. Шиллера “Підступність і кохання”. Доводиться вірогідність обізнаності вітчизняного драматурга з “Підступністю і коханням”. Висувається припущення щодо впливу трагедії Ф. Шиллера на драму М. Кропивницького. Водночас акцентуються особливості кожного з творів.

Ключові слова: драма, вплив, співвідносність, інтрига, мотивація.

UNDER THE F. SHILLER'S SIGN: THE ONE UKRAINIAN DRAMA DESTINY

The plays “While the Sun Rises, the Dew Will Corrode the Eyes” by M. Kropyvnytsky and “Insidiousness and Love” by F. Shiller are comparatively elucidated in the article for the first time. The probability of familiarizing of the native dramatist with “Insidiousness and Love” is shown. The admission concerning the influence of F. Shiller’s tragedy on M. Kropyvnytsky’s drama is assumed. At the same time the peculiarities of each of these works are accented.

Key words: drama, influence, correlation, intrigue, motivation.

Історія часом покладає на літературу не властиві їй (як правило, різного роду соціотворчі) функції. Залежно від комплексу факторів численні національні літератури світу тою чи іншою мірою переживають такий стан, коли стосовно кожної з них можна сказати, що поет у ній – “більше, ніж поет”.

Далеко не тільки джерелом естетичної насолоди для національного читача протягом довгого часу була, та й залишається, українська література, причому показовим у цьому плані є активно переосмислюваний нині її розвиток періоду ХІХ ст. Попри продуктивне розроблення (Т. Гундоровою, А. Гуляком, В. Поліщуком, І. Приходько, О. Цибаньовою-Стеценко, В. Зарвою, Б. і Н. Тихолоз, А. Новиковим, О. Чернухіною й ін.), численні питання стосовно традиції й новаторства навіть ключових творів митців цього часу, особливо в компаративному аспекті, залишаються недостатньо дослідженими, що унеможлиблює формування всебічної характеристики спадщини певних художників слова доби. Особливу увагу в світлі сказаного привертає до себе драма Марка Кропивницького “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” (1882 р.), що через певні збіги її і п’єси М. Старицького “Не судилось (Панське болото)” (1881 р.) між цими авторами свого часу виникла суперечка стосовно оригінальності сюжетів названих творів (Кропивницький 1960, 463).

Беручи до уваги системну різнорівневу співвідносність драм М. Кропивницького “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” і Ф. Шиллера “Підступність і кохання” (1783 р.), пропонуємо досі не здійснюване зіставлення цих ключових для творчості вітчизняного й німецького митців п’єс.

М. Кропивницький чудово знав українську і світову драматургію, на досягнення якої орієнтувався. У різний час він перекладав українською мовою твори М. Гоголя, М. Чернишова, Мольєра, В. Шекспіра й деяких інших митців, знав про стан перекладу принаймні російської драматургії німецькою й французькою мовами (Кропивницький 1958, 36), сам зіграв на сцені сотні ролей. Відомі сценічні адаптації М. Кропивницького вітчизняної й зарубіжної прози, щодо окремих п’єс доведені його творчі запозичення (Киричок 1985, 56-57) чи просто вплив досвіду інших драматургів, зокрема російських (Киричок 1985, 77). Часом указують на “типологічні зв’язки” сюжету й образів творів М. Кропивницького (напр., “Глитай, або ж Павук”, “Олеся”) та інших авторів (Киричок 1985, 58), у силу чого (оскільки власне типологія не передбачає зв’язку зіставлюваних літературних явищ; термін “типологічні зв’язки” вважаємо недосконалим) виникає проблема щодо кваліфікації оригінальності певних п’єс українського драматурга.

Творчість Ф. Шиллера (зокрема його філософські трактати) значно вплинула на розвиток світової культури. В Україні талант “німецького Шекспіра” був високо оцінений, а його праці відомі широкому колу читачів уже в 1830-х рр. (Терлецький 2005, 131): з того часу твори митця перекладають українською й вивчають (і хоча “Підступність і кохання” українською вперше перекладено 1934 р., то російською – 1806 р.). Також знаємо, що в 1870-х рр. в Україні, зокрема в Одесі (де тоді найбільше працював М. Кропивницький), виступала всесвітньо відома німецька трупа майнінгенців, творчість якої досить сильно вплинула на вітчизняного драматурга. Обізнаність останнього з “Підступністю і коханням”, отже, цілком можлива й вірогідна.

Серед різнорівневих сходжень у зіставлюваних драмах Ф. Шиллера і М. Кропивницького виділимо наступні.

Обидві п’єси гостросоціальні й разом з тим достатньо ідеалістичні, домінує в них любовна інтрига. Творячи в художній системі пізнього Просвітництва, Ф. Шиллер приходив на літературну арену як штюрмер (його Фердинанда вважають “останнім штюрмером у німецькій літературі” (Либинзон 1969, 93)) і загалом у своєму світобаченні презентує “сентиментальну метафізику” (Кассирер 1998, 328) М. Кропивницький же свої ранні п’єси пише в побутово-романтичному ключі, зображує сильні пристрасті (за що свого часу критикований І. Франком).

І “Доки сонце зійде, роса очі виїсть”, і “Підступність і кохання” будуються на

зіткненні двох світів: можновладців (відповідно деспотичний феодальний світ Німеччини та світ українських панів) і робочого люду (це протиставлення, до речі, закладено вже в назвах драм; цікаво, що коли назва німецької п'єси перейшла до розряду 'крилатих висловів', то заголовком української стало прислів'я). Склад дійових осіб драм сформовано за подібним принципом: більшість персонажів тяжіє до одного з двох названих протилежних 'таборів', причому введені й особи-посередники, які мають безпосереднє відношення до кожного зі змальованих соціальних станів (леді Мілфорд (Йоанна Норфолк) із німецького твору і Владимир Горнов – з українського). Проблеми моральності протиставлених соціальних верств висвітлені через характерний для тогочасної літератури ракурс: високоморальний простий люд та підступні й низькі представники панівних кіл. За допомогою наявної в творах певної ретроспекції типізовано показаний спосіб соціального сходження теперішніх панів. Якщо в німецькій трагедії президент робить кар'єру через злочин і зневажає власний народ, то в українській драмі селян так само зневажають пани Воронови (причому дід Бориса Воронова – сам колишній міщанин, який до служби в міліції має прізвище Ворона).

Характери Оксани Завади і Луїзи Міллер – відповідно селянки і доньки вчителя музики (який “за характером і мовленням швидше нагадує ремісника” (Либинзон 1969, 27)), закоханих у представників чужого їм класу, в обох драматургів сильніші за характери своїх обранців (водночас образ Оксани сильніший за образ німецької героїні). Борис же і Фердинанд, хоча і йдуть за своїм коханням попри батьківський спротив (обох парубків, до речі, намагаються одружити проти їх волі), у різних ситуаціях виявляють слабкість. Батьки німецького майора й українського панича вітають залицяння синів до бідних Луїзи й Оксани, поки вважають це звичайним захопленням парубків.

Типологічно подібні сцени, в яких Луїза зустрічається з леді Мілфорд, а Оксана – з матір'ю Бориса. Заможні дами вражені тим, з яким почуттям гідності поводять себе ці бідні дівчата в ситуації, коли їм запропоновано відмовитись від їх почуття (і Оксану, і Луїзу до глибини душі ображає грошова пропозиція за їх зникнення зі шляху їх коханих). Леді Мілфорд визнає “вищу чесноту дівчини із простої міщанської сім'ї” (Шіллер 1985, 194), її „благородну, величну, божественну душу” (Шіллер 1985, 193); так само якийсь час під враженням від розмови з Оксаною Наталія Семенівна жалкує, що Оксана народилась не дворянкою: “О, чом же ти, Оксано, не рівня моєму синові? Яка велика душа! Нащо ти в крєпацтві зародилася?..” (Кропивницький 1958, 419).

Прикметно, що в п'єсах з-поміж родичів героїнь рельєфно виписані тільки образи їх батьків – селянина Антона Завади і скрипаля Міллера (при цьому образ Міллера морально поступається українському образу, що наочно видно у сцені, коли Фердинанд хоче розплатитися з учителем за уроки музики). У німецькій трагедії мати Луїзи не проти зустрічей доньки з майором через подарунки Фердинанда. За це Міллер критикує дружину і своєрідно відмовляється від неї (Шіллер 1985, 130); у драмі ж М. Кропивницького образ матері Оксани взагалі відсутній. Міллер і Завада передчувають лихо від стосунків доньок з молодими людьми вищого класу, але не в змозі відвести біду. Хоча в зображенні М. Кропивницьким цієї традиційної для тодішньої української літератури колізії й відчутні інтенції вітчизняної класики (“Катерини” Т. Шевченка, “Сердешної Оксани” Г. Квітки-Основ'яненка і под.), М. Кропивницький дещо по-новому розставляє акценти у своїй драмі. Так, Антон Завада, дізнавшись, що Оксана кохається з Борисом Вороновим, сварить дочку за збездечення їх родини, але не виганяє дитину, як батько Катерини з Шевченкової поеми, а тужить разом з нею (зіставмо з аналогічним епізодом із “Не судилось” М. Старицького: мати проклинає Катрю за її відносини з паничем Михайлом Ляшенком).

З іншого боку, в обох драмах відносини молодих людей розбивають змови заможних батьків, що останні для реалізації підступних планів залучають помічників: відповідно гофмаршала фон Кальба в німецькому творі і селянку Теклю – в

українському. Раніше постраждавши через Оксану, Текля ненавидить її, тому легко погоджується нашкочити їй і прийняти грошову винагороду матері Бориса. Ускладнюючи так ситуацію між Теклею і Оксаною, драматург ніби нівелює можливе звинувачення селян у їх підкупності і 'вмотивовує' низький вчинок далеко не ідеальної Теклі. У Ф. Шиллера ж натхненником змови стає суперник Фердинанда секретар Вурм, а виконавцем сценарію змови – гофмаршал фон Кальб, який, допомагаючи президенту фон Вагнеру, водночас рятує власний статус при дворі (за умовою вдалої інтриги колишні злочини його і президента й надалі залишатимуться для всіх таємницею).

Прикметно, що, вражений змовою батьків, Борис Воронов втрачає повагу до них і поспішає до коханої. Так само зневажаючи батька в силу виявлених обставин, Фердинанд перед смертю все ж пробачає його, простягаючи йому руку (згадаймо слова героя українського твору: "...я... очевидячки загибаю!.." (Кропивницький 1958, 437)). Зрозуміло, останнє пов'язано вже з ідеологічним підтекстом трагедії. У М. Кропивницького ж сильніше виражена психологічна мотивація вчинків персонажів: можливо, дотримуючись її, він (прибічник моралізаторства в літературі!) і обходить відповідний момент у своїй драмі.

Однак розглянемо вказаний у німецькій трагедії момент детальніше. Повноті трактування "Підступності і кохання" сприяє звернення до ранішої п'єси Ф. Шиллера "Розбійники" (1781 р.), адже між цими творами наявний певний зв'язок (історія Косинського в "Розбійниках" є провісником конфлікту "Підступності і кохання" (Либинзон 1969, 22)). Протистояння Фердинанда батьку і своєму стану в цілому, як і особистий конфлікт Карла і Франца Моорів у першій п'єсі Ф. Шиллера, має глибокий суспільно-політичний сенс. Якщо постаті братів Моорів втілювали відповідні їх провідним рисам характеру ознаки ладу старої й нової (щодо часу Ф. Шиллера) Німеччини (і протиставлення братів осмислюється вповні тільки з урахуванням цієї 'ідеологічної' поправки), то в "Підступності і коханні", очевидно, подібний момент також простежується, однак це протистояння тут уже в чомусь позбавлене категоричності "Розбійників". Тобто у змальованім у "Підступності і коханні" конфлікті старої і нової Німеччини остання не може відмовитись від свого небезгрішного минулого. Крім того, в протистоянні Фердинанда і президента проблема батьків і дітей виражена буквально (до речі, саме ця проблема рельєфніше виписана у драмі М. Кропивницького "Доки сонце зійде...", ніж у п'єсі М. Старицького "Не судилось", що також сприяє універсальному звучанню твору М. Кропивницького).

Також великодушний жест майора (президент: "Він простив мене!" (Шиллер 1985, 219)) свідчить і про дієвість у художньому світі Ф. Шиллера переконання просвітників у можливості морального вдосконалення будь-якої (навіть заплямованої злочинами) людини (пригадаймо, як змінює долю вельможі де Сен-Пуанжа з повісті Вольтера "Простак" зустріч із де Сент-Ів).

Образ Фердинанда в меншій мірі, ніж образ Карла Моора, містить внутрішні протиріччя, але також керований, у першу чергу, емоцією. І Фердинанд, і Борис Воронов – романтики (перший, безумовно, більшою мірою), які часто вдаються до патетики, наприклад:

Фердинанд: "Нехай перешкоди стоять між нами, як гори, я, немов по сходах, злечу по них в обійми моєї Луїзи! [...] ...я сам оберігатиму тебе, як казковий дракон – підземне золото. Довірся мені!.. Я сам стану між тобою й долею, прийматиму за тебе будь-яку муку, збережу для тебе кожен краплину з келиха радощів і принесу її тобі в чаші любові" (Шиллер 1985, 138).

Борис: "Оксанко, Бог свідок, що я твій! В тобі одній вся моя сила, всі задумані й закохані мрії! Ти те ясне проміння, котре освічуватиме мої заміри! Ти та довічна і міцна сила, котра свіжітиме і окрилятиме надії!" (Кропивницький 1958, 396).

Зіставимо й наступні репліки героїв:

Фердинанд: "Хто може розірвати

Борис: "І хто ж може заборонити

союз двох сердець або роз'єднати звуки одного акорду?..” (Шіллер 1985, 138).

“Я буду для тебе ангелом-охоронцем” (Шіллер 1985, 138).

Намагаючись спочатку протистояти коханню й переконуючи себе, що вони були щасливі, не знаючи вповні шалу пристрасті, героїні українського й німецького драматургів передчувають лихо вже задовго до трагічного для них і їх почуття фіналу. Луїза говорить коханому: “Голос слави... твій батько... моє незначне походження... [...] Фердинанде! Меч занесено наді мною й над тобою! Нас хочуть розлучити!” (Шіллер 1985, 138). Так само Оксана каже Борису про здатну їх розлучити перешкоду: “Є сила, страшенна, нездоланна сила! [...] Панство...” (Кропивницький 1958, 396).

Психологізм української п'єси поглиблює своєрідний лейтмотив смерті, який готує її трагічну розв'язку. У першій дії драми Оксана з дівчатами йде за село до покинутого млина і греблі – місця, пов'язуваного селянами з нечистою силою (Кропивницький 1958, 379-380). Саме на греблі відбудеться остання зустріч героїні з Борисом. Прикметно, що Оксані ввижається смерть у словах Бориса про кохання (Кропивницький 1958, 395). Пізніше, маючи на увазі неможливість повернути минуле, мати Бориса каже Оксані: “Мертвого з гроба не вертають!..” (Кропивницький 1958, 417). У вустах героїні ці слова набувають уже, певне, іншого змісту: “Мертвого з гроба не вертають...” І ви так спокійно і тоді б сказали цю приказку, коли б побачили у труні свого єдиного сина?.. А я вже лежу у труні! А моє серце – його серце, моя душа – його душа, моє життя – його життя. Він помер задля мене, і я вже наполовину мертва!..” (Кропивницький 1958, 418). Перед смертю Оксана каже Борису в напівмаренні: “Лягай мерщій в домовину!” (Кропивницький 1958, 438) (а він вже й відчуває свою загибель) – і знову повторює сказане раніше Наталією Семенівною прислів'я.

Присутність серед дійових осіб п'єси “Доки сонце зійде...” постаті своєрідного блазня – Гордія Поваренка (оксюморонне поєднання імені і прізвища) – також викликає певний інтерес. Подібного персонажа немає в драмі М. Старицького “Не судилось”, зате в “Підступності і коханні” образу Гордія в певному сенсі відповідає гофмаршал фон Кальб. Важливим є те, що, колишній селянин, Гордій не просто набрався в місті не зрозумілих йому слів (російських) і манер і тому є об'єктом глузування селян – він адаптувався до аморальності міста і став у ньому шевцем. У постаті фон Кальба ж значну увагу звернено, зокрема, на одяг (зовнішній вигляд гофмаршала, предмет його розмови).

Вище згадувалась суперечка М. Кропивницького і М. Старицького стосовно оригінальності їх п'єс “Доки сонце зійде, роса очі виїсть” і “Не судилось”. Дійсно, ці твори досить схожі за рядом характеристик (сюжетом, образною системою, типом інтриги). Однак п'єса М. Старицького виглядає більш схематично: в ній також посилено національний, ідеологічний підтекст, підкреслено ‘мовне питання’, ‘подвійну мораль’ панів, але ці моменти акцентовані настільки, що ‘затінюють’ загальнолюдські проблеми. Драма ж М. Кропивницького звучить універсальніше, колізії прописані в ній, повторимось, психологічно глибше. Л. Мороз справедливо зазначає, що “всі без винятку класики української драматургії й театру” XIX ст. розуміли театр “як кафедру, як просвітницьку установу й разом як засіб збереження й піднесення духу нації, гнобленої потрійно (національно, соціально й духово)” (Мороз 1994, 6-7). Водночас варто визнати, що довше життя в часі отримує твір, орієнтований на, ‘вічні цінності’; Б. Шоу пише: “...драма, побудована на соціальній проблемі, не може бути тривалішою за саму проблему” (Шоу 1963, 183).

Порівняно з постаттю Бориса Воронова з твору М. Кропивницького в образі Михайла Ляшенка М. Старицького набагато менше романтики, патетики. Борис (це споріднює його з шіллерівським Фердинандом) більш рішучий, Михайло ж – натура

нашому коханню? Де та сила, що може загородить нам шлях до щастя?” (Кропивницький 1958, 395).

“Я буду твоєю ненею, твоїм поводитарем” (Кропивницький 1958, 396).

м'яка й безвольна. Якщо у Ф. Шиллера і М. Кропивницького характери дійових осіб виявляються переважно в їх вчинках, то в п'єсі М. Старицького характеристична функція вчинків персонажів послаблена. І головне, 'підступний' у драмі "Не судилось" сам Михайло: він визнає, що Катря йому не рівня, зауважує її недоліки й міркує над їх нівелюванням (Старицький 1984, 41), цурається дівчини перед людьми, часом навіть думає про відхідні шляхи для розриву з нею (Старицький 1984, 66). Немає в п'єсі "Не судилось" і відзначеного в "Доки сонце зійде..." лейтмотиву смерті (своєрідного романтичного атрибута), дія порівняно з драмою М. Кропивницького уповільнена (драми "Доки сонце зійде..." і "Підступність і кохання" зближує і динамізм розвитку дії), а дидактизм виражений набагато сильніше.

Отже, системні різнорівневі подібності виявляють між собою тільки драми М. Кропивницького "Доки сонце зійде, роса очі виїсть" і Ф. Шиллера "Підступність і кохання". Останнє може пояснювати той факт, що п'єса "Доки сонце зійде..." автономна відносно драми М. Старицького (М. Кропивницький вказує, що завершив її перший варіант 1868 р. (Кропивницький 1958, 555), читав твір бобринчанам у 1870 чи 1871 р. (Кропивницький 1960, 461) і М. Аркасу, М. Чернишевському та ін. у Петербурзі в 1874 р. (Кропивницький 1960, 463) і, вірогідно, написана під певним впливом "Підступності і кохання" Ф. Шиллера. Якщо ж виключити можливість обізнаності М. Кропивницького з цим німецьким твором, отримаємо один з небагатьох випадків яскраво вираженої системної типології (сюжетної, ідейно-тематичної, образної й под.) літературних творів (зіставмо, наприклад, з практично тотожним описом 'протистояння' людини і природи під час рубки лісу в "Битві" О. Кобилянської і фрагменті роману В. Реймонта "Селяни" (Гурдуз 2008, 148-149), фактами подібності окремих творів С. Лук'яненка з прозою інших письменників (Гурдуз 2009, 188) і под.).

Наведене зіставлення українського й німецького творів не тільки свідчить про певну подібність художнього мислення М. Кропивницького і Ф. Шиллера, але й виявляє нові грані звучання їх п'єс. Подальше вивчення спадщини вітчизняного митця в західноєвропейському контексті, вочевидь, сприяло б формуванню об'єктивної сучасної оцінки місця М. Кропивницького в історії драматургії, вирішенню ряду проблем щодо його художнього новаторства і, нарешті, могло б стати складником відсутньої поки, але необхідної ґрунтовної компаративної праці з історії розвитку української п'єси.

Література

- Гурдуз А. (2008). *Міфопоетична парадигма в українській та західноєвропейській "прозі про землю" кінця ХІХ - першої третини ХХ ст.* МДГУ імені П.Могили. Миколаїв.
- Гурдуз А., Шаталова К. (2009). "Варти" С.Лук'яненка (і В.Васильєва) в мистецькому контексті межі ХХ-ХХІ ст. Література. Фольклор. Проблеми поетики. Твім інтер. Київ. Вип. 33. Ч. 1. С. 180-190.
- Кассирер Э.(1998). *Идея и образ. Гёте. Шиллер. Гёльдерлин. Клейст. Пять очерков.* Пер. с нем. М. И. Левиной // Избранное. Опыт о человеке. Гардарика. Москва.
- Киричок П.М. (1985). *Марко Кропивницький. Нарис життя і творчості.* Дніпро. Київ.
- Кропивницький М. (1958). *Твори.* В 6 т. Т. 1. Держлітвидав. Київ.
- Кропивницький М. (1960). *Твори.* В 6 т. Т. 6. Держлітвидав. Київ.
- Либинзон З. (1969). *"Коварство и любовь" Ф.Шиллера.* Худож. лит. Москва.
- Мороз Л.З. (1994). *"Сто рівноцінних правд". Парадокси драматургії В. Винниченка.* Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Київ.
- Старицький М. (1984). *Твори.* В 2 т. Т.2. Дніпро. Київ.
- Терлецький В. (2005). *"Я – громадянин тих сторіч, що прийдуть": Фрідріх Шиллер у працях літераторів з України : До 200-річчя з дня смерті.* Вітчизна. 2005. № 3/4. С. 131-137.
- Шіллер Ф. (1985). *Розбійники : драма; Підступність і кохання. Міщанська трагедія.*

Пер. з нім. Б. Тен, Ю. Назаренко. Дніпро. Київ.
Шоу Б. (1963). *Проблемная пьеса-симпозиум*. Шоу Б. О драме и театре / пер. с англ.
Изд-во иностр. лит. Москва.